

birliği içinde, âteda bir symbiose gibi yaşamışlardır. Bu müşterek saltanatta Türkçe resmî dil, Arapça dinî dildi. Türkçe Arap vilâyetlerinin mekteplerinde dahi öğretim dili idi. Arapça ise Türklerin oturduğu kısımlarda dahi klâsik dil idi. Bu dilin gramer kaideleri Türk ilkmekteplerinde öğretiliyordu. Arapça kelimelerden bir çoğu halk Türkçesine sokulmuş bulunuyordu. Arap vezni eski Türk şiirinin yerini almıştı. Türkler ve Araplar birbirlerine kültür bakımından devamlı tesir halinde idiler. Fakat milliyet ceryaniyle bu birlik kaybolmaya başladı. Araplar Türkçeden kurtulmaya çalıştılar. Türkler de Arapçanın hükmünden kurtulma teşebbüsüne girdiler. Fakat Türk millî hareketi kültür sahasında hızla ilerledi; dil, edebiyat ve tarih sahasında mühim inkilâp yaptı. Orta öğretimden Arapçanın kaldırılması, Arap harfleri yerine lâtin harflerinin kabulü Arapça ve Farsca kelimelerin dilden çıkarılması, eski Türk kökünden yeni kelimeler yapılması, bütün bunlar bu inkilâbın derinliğini gösterir. Bütün bunları ne öğmek ne de yermek için söylüyorum. Yalnızca kültür devriminin safhalarını gösteriyorum.

Türkler kültür hedeflerine büyük bir hızla ulaştılar. Fakat Araplar bu yolu tutmadılar. Türk tahakkümünden ancak başka devletlerin nüfuzunu kabul etmek suretiyle kurtuldular. Bu yeni nüfuzlar ise kültür sahasına yeni âmiller ve tesirler soktu. Bu suretle Osmanlı devrinden kalma temellere şimdi bir de birbiriyle çatışan yabancı mekteplerin tesirleri katıldı: Bunlar Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan, Alman, ilâh... Mektepleri idi. Bazı yerlerde bunlardan biri bazılarında diğeri hüküm sürdüğü için farklar çoğaldı. Bu da karışıklığı son haddine götürdü ve bir nevi anarşi hali doğurdu. Bütün Arap memleketlerinde öğretim işiyle uğraşan kimseler bu kültür anarşiden doğan neticeleri anlamışlardır.”

Dr. SABRİ F. ÜLGENER : İktisadi inhitat tarihimizin ahlâk ve zihniyet meseleleri. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, p. 212. —

İktisat Fakültesi Doçentlerinden (şimdi Profesör) Sabri Ülgener'in bu kitabı iktisat tarihimize dair, Alfred Weber'in kültür tarihi tarzında bir araştırmadır. Analitik olmaktan ziyade sentetik olan ve biraz da sezgiye dayanan bu eser nev'inde ilk olmak bakımından dikkate değer. Müellif girişte mevzuunun umumî esasları ve kaynaklarını veriyor. Burada iktisat tarihçisinin kendi mevzuuna kapanarak meselelerini halledemeyeceğini, fikir ve zihniyet meseleleriyle birlikte etraflı olarak düşünülmesi zarurî olduğunu ileri sürüyor. İktisat hayatının çok zengin ve çeşitli bir duyuş ve inanış dünyası içinde kavranabileceğini ve klâsik iktisadın anladığı teknik ve dar mânasının boğucu bir hava yarattığını söylüyor. Satır üstüne sıralanan şekil ve madde yığını altında alabildiğine yaygın bir ruh ve zihniyet dünyası. İkinciler birincileri yaratmakta ve onların netice ve mahsulleri halinde meydana çıkmaktadır. Bu suretle müellifin klâsik iktisadden sıyrılarak Stammler, hattâ Max Weber-

in iktisat anlayışına, yani derin bir anlatıcı sosyoloji görüşüne bağlandığı anlaşılıyor.

Onca iktisat tarihinde ahlâk ve zihniyet araştırmalarının plânı iki noktada hu-lâsa edilebilir : 1) Muayyen bir devrin iktisat ahlâkını ve zihniyetini toplu bir tablo halinde belirtmek. 2) O zihniyetin asırlar boyunca şekillenmesindeki muhtelif faktörlerin, bilhassa din ve iktisadın payını tayin etmek. Bu şemadan sonra Burkhardt, Dilthey ve Spengler'in adlarını görüyoruz. Fakat burada insan daha ziyade M. Weber'in "İktisat ve Cemiyet" ni hatırlıyor. Nitekim biraz sonra onun ve Sombart'ın adlarını görüyoruz.

Orta Çağ cemiyeti dıştan büyük toprak mülkiyeti, toprağa dayalı hâkimiyet, şehir dışında ve etrafındaki ziraat, çarşı esnafı ve loncaları; içten ve derinliğine bakınca ağalık ve eşraflık ruhu, asıl ve nesep iddiası, toprağa dayalı hareketsiz servet ve kıymet anlayışı, yine hareketsiz lonca ahlâkı, genelekçi sanat ve meslek anlayışıdır. Bütün bu kıymetleri din gayretinden doğan mistik bir havanın çepçevre kuşattığı görülür. Fakat Batı ve Doğu medeniyetlerini ayıran farkları ayrıca hesaba katmak lâzımdır. Orta Çağ zihniyetinde müellif şu noktaları esas olarak alıyor :

"1. Zamana ve coğrafi muhite göre dağılışı.

2. İçtimaî kadrolara göre farklılık ve topluluk. Yakın Şarkın muhtelif şehir tipleri arasında farklar vardır. Aynı sınıf ve zümrelerin değişik hayat anlayışından doğan bu tipler alt alta sıralanmadıkça, devrin ve muhitin zihniyeti anlaşılamaz."

Müellif burada Orta Çağ içtimaî tabakalarının zihniyetlerini gözden geçiriyor: Bunlar a) Tüccar, b) küçük tacir veya sanat erbabı dırki ahiler ve Fütüvvet erbabı buraya girer. Kaynaklarına gelince, bunları da iki zümreye ayırıyor:

"A. Yakın Şark dediği geniş medeniyet dünyasında Türk halkının ve kültürünün mukadderatıyla birinci plânda alâkalı sahalar. Bu suretle kaynakların Türk - İslâm tefekkür dünyası sınırları içinde olması lâzım geliyor. Fakat burada bir kısım Arap ve İran kaynaklarını da müşterek hayat tarzından dolayı kaynaklar arasında sayıyor. B. Kullanılacak vesikaların cinsine gelince, iktisat hayatı kültür hayatının bir parçası olduğuna göre zihniyet tetkikinde kullanılacak vesikaların çoğu kültür ve cemiyet tarihçisinin vesikaları olacaktır. Müellif bu bakımdan edebiyat ve Folklor tarihinden de faydalanacağını söylüyor. İlk vesikalar Fütüvvetnamelerdir. Ondan sonra tesavvuf, tefsir ve hâdis kitaplarında fıkıh eserlerinde de devirlerin zihniyetini arayacağımı işaret ediyor.

Bu vesikaların seçilmesi kadar incelenmesi de mühim bir meseledir. Müellif burada tahlilci bir eserin ne gibi güçlüklerle karşılaşacağını işaret ediyor. Müellife göre "Orta Çağ zihniyetine ait kaynakların seçilmesinde ve mânalandırılmasında dikkate alınacak bazı esaslar vardır. Her şeyden önce mevcut vesikaların zihniyeti hakikate uygun çizgilerle tanınması lâzımdır. Gelişi güzel vesikalarla bir devir canlandırılmaz. Küçük bir dikkatsizlik, acele bir hüküm bizi hakikatten uzaklaştırır.

Orta Çağ iktisat ahlâkı ve iktisat zihniyeti Sabri Ülgener'i meşgul eden esaslı meseledir. Burada müellif ilk önce Orta Çağ zihniyetinin yoğrulma ve şekillenmesini anlatarak başlıyor: Temel kıymetler ve ideallerin üst tabakadan itibaren orta tabakalara ve halka doğru nasıl yayıldığını görüyoruz. Orta Çağın cemiyet hayatı kıymet ölçülerini henüz maddeleşmemiş bir dünya görüşünden alıyor. Bu görüş bir tabakadan diğerine geçtikçe az çok derin farklar gösterir. Fakat hepsi meta - ekonomik bir düşünce temeline bağlıdır. Orta Çağ ahlâkı kapalı ve kendi içine çevrili bir düşünce sistemidir. Bu devri temsil eden insan-ı - kâmil tipi ile - müellife göre - devrin iktisadî zihniyeti arasında sıkı bir münasebet vardır.

Fikir ve sanat tarihi boyunca Orta Çağ iktisat ahlâkına müellifin yaptığı toplu bir bakış bu esasları isbat etmek için seçilmiş misallerle doludur. O bu seyri gerek mekân gerek zaman bakımından takip etmekte ve Osmanlı edebiyatından, İslâm fikir eserlerinden alınmış nümunelerle bu seyri canlandırmaya çalışmaktadır. Esnaf terbiyesi ve lonca ahlâkında, görenek ve otoritenin incelenmesi bu tetkikin mühim bir safhasını teşkil ediyor: a) Kanaatkârlık, b) geneneğe bağlılık bu ahlâkın başlıca vasıflarıdır.

Bundan sonra müellif Orta Çağ ahlâkı ile gerçek iktisat zihniyetini mukayese ediyor. Bilhassa Orta Çağ ahlâkından inhitat devri zihniyetine intikal üzerinde duruyor. Burada müellif Orta Çağ ahlâkının yüksek tabakada, Orta ve aşağı tabakalarda gösterdiği hususiyetler ve farkları izah ediyor. Yüksek ve orta tabakalarda istihlâk tarzı, altın ve gümüş iptilâsı başlıca ölçülerdir. Fakat bu intikal acaba normal bir kâr ve teşebbüs zihniyetine doğru mudur? Bu bir meseledir. Tabii geçim yolları daralmaya, dağılmaya doğru gidiyor. Dış ve uzak pazarlarda daralma görülüyor. Nitekim iç pazarlarda ve istihlaldeki daralma da bunu takip ediyor. İntikal çağında bu boşalma ve dağılmanın sonu iktisadî inhitatın bariz alâmetleriyle meydana çıkıyor. İnhitat devri serveti mahiyeti bakımından siyasete bağlıdır. Bu servetin kazanılması gibi yükseltilmesi de siyasetle alâkalıdır. Bu devir iktisadının başlıca vasıfları: a) Kıymet muvazenesizliği, b) objektif bakımdan da istihlâke göre ayarlı iktisat rejimi olmasıdır.

Müellif bu tarihî - sosyolojik araştırmasından şu neticeleri çıkarıyor: İnhitat devri müesseseleri altında Orta Çağ zihniyeti sert ve katı çizgilerle devam etmektedir. İnhitat iş hayatı şu vasıfları gösteriyor: a) çalışma tarzı âtıl, durğun; b) iş ve meslek tutma: Alışıldığına ve bellendiğine göre (tradisyonalist). Bu devrin serveti : a) menşee bakımından iktisat dışıdır; b) kullanım tarzı bakımından yine iktisat dışıdır: Gösteriş içindir, mevki ve mansıp yolundadır. Fazlası gömülü veya çıkınlıdır. Devrin kıymet muvazenesi istihlalden ziyade istihlâke dayanmaktadır; a) İstihlâkçı zihniyet hâkimdir; b) istihlâke göre ayarlı bir iktisat rejimi hâkimdir. Devrin insanı hususî bir portre arz etmektedir. Bu insanın başlıca vasıfları, Ülgener'e göre, a) Atalet insiyakı, b) kendiliğinden davranabilme noksanı, c) zekâ ve zihni murakabe noksanıdır. Bu vasıflarıyla Orta Çağ arta kalanlarıyla karışık olan inhi-

tat devri insanı içinden kurtulması zarurî tamamen menfi bir tip olarak görünmektedir.

Ülgener "İktisadî inhitat tarihimiz" e ait bu eseri kendi nev'inde ilk, fakat cidden başarılı bir kitaptır. Tarihimizin Max Weber metoduna göre tefsiri için fikir ve kültür tarihimize ait pek çok vesika incelenmiş, itina ile tefsir edilmiştir. Tasavvufî eserlerden seçilen parçalar, şiirler devirleri mânalandırma bakımından çok yerindedir. Fakat bu metodun sosyolojik izahta ne dereceye kadar başarılı olabileceği ayrı bir sual konusu teşkil eder. Tarihi maddeciliğin tek taraflılığına itiraz ederken çok haklı olarak söylenen şeyler, acaba Weber metodunun aksi istikametindeki tek taraflılığı için de söylenemez mi? Bir devrin mânasına nüfuz için kullanılan "tefsir" metodu şahsî ve sübjektif tecrübelerimizi analogi yoluyla başka insanlara, başka zamanlara yaymadan başka bir vasıtaya sahip değildir. Bu suretle "anlamak" istediğimiz bir devir, hakikatte kendimizi başkalarında ve başka devirlerde aramak gibi dar bir görüşle kararına tehlikesine düşmüyor mu? Tarihi veya genetik metod yerine bugünün sosyologları fonctionnel metodu kullanırlarken - gerek objektif gerek sübjektif - tarih telâkkilerinin tāmim zararlarından kendilerini korumuş oluyorlar. Bugünkü cemiyetlere ait Fontion'ların iyice aydınlanmasından sonra derece derece geriye doğru gitmek suretiyle tarihi cemiyetleri aydınlatmak nisbeten kolaylaşır. M. Weber sosyolojisi eski tarih felsefelerinin kat'î ve dogmatik mantıklarına nazaran büyük bir ilerleme teşkil ettiği için öğülmeye lâyıktır. Fakat tecrübi sosyolojinin son yirmi beş yılda kazandığı şeylere nazaran kifayetsiz görünmektedir. Ondan faydalanacak cihetler varsa, bunu ancak yeni araştırmalar zaviyesinden tekrar kontrolden sonra bulabiliriz. Fakat bütün bu söylediklerimiz Ülgener'in kendi metodu içinde başarılı olan eserini tebrik etmemize aslâ mâni değildir.

H. Z. ÜLKEN : " *La Pensée de l'İslâm* ", traduit par M. Bilen, revu et corrigé par Gautier Dubois, avec les notes et les révisions de l'auteur. İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953.

Hilmi Ziya Ülken yıllardanberi Edebiyat Fakültesinde " İslâm Felsefesi " derslerini okutmaktadır. Onun bu sahadaki çalışmaları Üniversiteye intisabından çok daha öncedir. İlk defa yayınlanmış olduğu iki cildlik " Türk Tefekkür Tarihi " zamanında, büyük bir hâdise olmuş ve fikir hayatımızda bir hayli akisler bırakmıştır. Nihayet 1945 - 1946 yıllarında Üniversitede vermiş olduğu dersleri " İslâm düşüncesi " adı altında neşretmiştir. Bu eserde, " Türk Tefekkür Tarihi " nde müşahede edilen dar kadronun kırılmış olduğunu gördük. Bu yeni kitabın esasen " İslâm düşünce " si başlığı altında çıkması " Türk Tefekkür Tarihi " nin dışında, bütün bir İslâm tefekkürünü kucaklamak azmini ifade ediyordu. Nitekim " İslâm düşüncesi ", gerek mevzuu ve gerekse tairi gelişmeye sadakat bakımından tamamıyla ayrı bir